
Om ideologikritik mm

Jan Eriksson

Statens institut för Byggnadsforskning, Gävle

Anledningen till att jag skriver detta är att jag ogillar ledaren, dvs den inledande redaktionella kommentaren i nr 2 av *Tidskrift för Arkitekturforskning*. Jag ska så småningom komma till den saken.

Först vill jag emellertid säga något om det svar som redaktionen i samma nummer lämnar på Sven Thibergs kritik av Eva Fries artikel i det första numret.

Redaktionen ger en redovisning av de redaktionella principer som gäller för artiklar, debattinlägg och recensioner och framhåller tidskriftens funktion som medium för vetenskaplig debatt - en debatt vars kvalitet och trovärdighet hänger på debattörernas vilja och förmåga. Detta är alldeles utmärkt bra. Jag vill bara tillägga att jag hoppas att debatten inte bara håller sig till debattsidor och recensioner utan att den också förs i form av artiklar. Det finns ofta anledning att vara utförligare i sin kritik än vad som är möjligt eller rimligt i en debattartikel eller recension.

För att närmare förklara vad jag

menar kan jag nämna t ex Jerker Lundequists och Björner Torssons recension av Finn Wernes bok *Den osynliga arkitekturen*. Det är naturligtvis svårt att recensera en bok som innehåller så många olika tankegångar och det förefaller naturligt att som här välja några av dessa för diskussion och att tillåta sig ganska svepande omdömen om dem. Detta är inget fel. Av en recension väntar man sig inte alltid en utförlig argumentation för de omdömen som görs. Den kan vara intressant även om man enbart får veta att någon tycker att något är bra eller dåligt. Men sedan kan man i artikelform ta upp enstaka frågor och föra diskussionen längre. Ett ämne skulle kunna vara "Arkitekturen som språk". Vad säger Finn egentligen? Och vad säger recensenterna? Det vore kanske också intressant med en ännu grundligare utläggning om Sartres existentialism. Jag tycker inte att Jerker och Björner ger något bra svar på sin egen fråga: "Vad är det då som är intressant i Sartres tänkande, ur arkitekturens

perspektiv?"

Det är alltså möjligt att föra en vetenskaplig diskussion på flera olika sätt, men det som på sikt kan föra vetenskapen framåt är en grundlig kritik och diskussion kring avgränsade och kanske till synes små frågor. Tror jag. Den diskussionen kan också handla om vilka ideal som ska styra vetenskapligheten.

För att återgå till kommentaren av Svens artikel, så tycker jag inte att hans inlägg bör karakteriseras som "storm i ett vattenglas". Inget bör anses vara för smått eller obetydligt att diskutera. Det finns visserligen anledning att kritisera Sven, men inte för den fråga han tar upp. Det fel som han gör, enligt min mening, är att han inte nöjer sig med att påtala det han finner felaktigt och redovisa det han menar är korrekt, utan att han också misstänkliggör Eva Fries, redaktionen och tidskriften. Genom att kalla Evas artikel "falsifikat" tillskriver han henne avsikter som man nog bör betvivla. Det har knappast varit hennes avsikt att ge en falsk beskrivning av hur många doktorer som producerats vid olika avdelningar.

Förutom att redaktionen givits möjlighet att framhålla tidskriftens roll som medium i den arkitekturvetenskapliga diskussionen, har denna debatt klarlagt ytterligare två saker.

Det torde nu vara ett väl etablerat och för tidskriftens läsekrets bekant faktum att vid KTH:s arkitektursektion innehar byggnadsfunktionslära rekordet när det gäller antalet doktorsav-

handlingar under åren 1971 till 1986. Det är den ena saken.

Den andra saken är att det tycks finnas en stor samstämmighet om åtminstone ett ideal vad gäller vetenskapligheten, nämligen sanningsidealet. Det är inte alltid lika lätt att avgöra vad som är sant och osant som i detta fall, men idealet finns alltid.

Det finns också andra ideal som det säkert råder en stor enighet om. Ett sådant är kravet på klarhet och begriplighet som Boris Schönbeck pläderar för i sin uppsats i nummer 2.

Det är mot denna bakgrund - idealen om sanning och begriplighet, bland andra - som jag vill rikta kritik mot ledaren i nummer 2.

Den inleds med påståendet att flera bidrag i detta nummer diskuterar demarkationslinjen mellan ideologi och vetenskap. Det är inte sant. Jag tror inte att något bidrag diskuterar den saken. Här finns det visserligen ett begriplighetsproblem - man måste ha någon uppfattning om vad som menas med "ideologi" och "vetenskap", men jag tror att de flesta har en tillräckligt precis föreställning om innebörden för att kunna ta ställning till sanningshalten i redaktionens påstående då man läser artiklarna. Man kan vidare ifrågasätta om det är meningsfullt att tala om en demarkationslinje. Ett sätt att förstå Aant Elzingas artikel och dem han refererar till är att det inte finns någon ideologifri vetenskap. Det är kanske fåfängt att söka en demarkationslinje.

Jag avstår här från att diskutera om

det är den fördolda, tysta delen av ideologin som påverkar oss (och vad som menas med detta) liksom om man kan utöva en ideologifri ideologikritik. Även dessa påståenden kan dock diskuteras.

Jag är benägen att instämma i att en viktig uppgift för arkitekturforskningen är ideologikritik, om man därmed förstår ett ifrågasättande av förhärskande föreställningar och värderingar. Jag tror också att det oftast är en fördel om denna kritik görs ur ett historiskt perspektiv. En intressant fråga blir därför hur det förhåller sig med verklighetsbeskrivningar, värderingar och historisk insikt i ledaren?

Så här vill jag referera och kommentera innehållet:

Referat: Arkitekturideologins funktionalism är en del av den övergripande ideologin social ingenjörskonst som dominerat västeuropeiskt tänkande under efterkrigstiden. Den sociala ingenjörskonsten innebär att sociala och politiska missförhållanden kan avhjälpas med teknologiska och vetenskapliga metoder.

Kommentar: Denna trendriktiga beskrivning är inte fri från tolkningsproblem. Det är inte alls klart vad som menas med "teknologiska och vetenskapliga metoder" eller med "politiska missförhållanden" men med en välvillig tolkning kan jag ändå godta beskrivningen. Den viktiga frågan är hur detta påstående, om det är sant, ska värderas. Vissa uttryck, särskilt "social ingenjörskonst" har (numera) en starkt negativ värdeladdning. Även

"teknologisk metod" (vad det nu kan vara) låter skumt. Ett annat sätt att beskriva funktionalismen (eller vissa delar av den) är att denna ideologi mera betonar betydelsen av vetenskaplig kunskap och teknik än tidigare (och kanske senare) arkitekturideologier och att den har (haft) större sociala ambitioner. Är det så dåligt? Man kan också uttrycka det så, att det är bättre att veta något om sociala problem och deras orsaker och om hur människor faktiskt använder och värderar bebyggelsen än att inte veta något när man planerar byggnader och samhällen. Vad funktionalismen (och den sociala ingenjörskonsten) kan kritiseras för är en övertro på vetenskapens - kanske främst samhällsvetenskapens - möjligheter och en bristande insikt om teknikens negativa verkningar. Genom sin starka betoning av "det praktiska" och ett vetenskapsideal betingat av ett ensidigt tekniskt kunskapsintresse (i Habermas mening) har funktionalismen säkert försummat väsentliga saker, men därav följer inte att den tidiga arbetarrörelsens ideal att skaffa sig goda kunskaper om samhället och försöka använda dessa i samhällsförändringen behöver förkastas. Vad är alternativet?

Referat: Inte bara "samhället" utan även "det mänskliga livet" ska "styras och planeras utifrån 'objektivt' fastlagda vetenskapliga lagar".

Kommentar: Detta finner jag väl grovt. På vilka grunder kan man hävda att funktionalismen är uttryck för en

ambition att styra och planera det mänskliga livet? Bör man inte skilja på styra och planera? Att bebyggelsens utformning och samhällets organisation medför möjligheter och begränsningar för det mänskliga livet (oavsett vilken ideologi planeringen grundas på, vem som planerar eller om man avstår från att planera) är en sak. Att styra (som är ett uttryck för bestämda avsikter) det mänskliga livet är en annan sak.

Referat: Till ideologierna social ingenjörskonst och funktionalism hör "scientismen" (tror jag att redaktionen menar) som (1) är en dyrkan av vetenskap och teknologi och (2) likställer ett högre livsvärde med ökande BNP. Denna kan också kritiseras för (3) "det a-historiska perspektivet", (4) "ett närsynt inriktande på det mätbara", (5) "konformismen" och (6) "bristen på djup och komplexitet".

Kommentar: Detta kan förstås som en definition av "scientism" och då kan jag bara undra om det finns någon scientism i verkligheten? Men om man påstår att detta är drag som utmärker funktionalismen (och den sociala ingenjörskonsten), så verkar det inte särskilt övertygande. (1) "Dyrkan" är väl inte rätt ord mot bakgrund av vad jag sagt tidigare. (2) Att likställa livsvärde och BNP tror jag inte någon funktionalist har velat göra. I den marxistiska-socialdemokratiska tradition (som var en stark drivkraft för

funktionalismen, påstår jag) har man lagt stor vikt vid den ekonomiska tillväxten, men det är väl ganska klart att det har handlat om att skapa materiella *förutsättningar* för ett bättre liv. En viktig fråga i denna tradition har också gällt fördelningen av det materiella som också var en central fråga i (den tidiga) funktionalismen. Dragen (3) och (4) kan jag, för enkelhets skull, hålla med om i någon mån. (5) Funktionalismen utmärks kanske av konformism i vissa avseenden, t ex det estetiska, men det är väl tveksamt om den är mer konform än tidigare epoker i detta avseende. Att jämföra med "gamla tiders religiösa föreställningar" tycker jag inte är så träffande. (6) För att ta ställning till om funktionalismen brister i djup och komplexitet vill jag nog dels få en närmare beskrivning av vad detta innebär, dels veta vad den jämförs med.

Referat: Makthavare av alla slag har omfattat den sociala ingenjörskonsten som "den grundläggande utvecklingsprincipen för det moderna demokratiska industrisamhället". Kritiken mot denna princip har brett ut sig och fördjupats.

Kommentar: Kanske syftar redaktionen på de regleringar och den skatte-, social- och arbetsmarknadspolitik som man ägnar sig åt i kapitalistiska länder. Eftersom det är oklart vad principen innebär, är det svårt att ta ställning till om det är riktigt att kriti-

ken brett ut sig och fördjupats. Den nyliberala kritiken mot samhällsinsripan har ju varit stark och haft en viss effekt med mera privatisering, så kallade marknadslösningar och avreglering. Jag undrar dock om det är den som redaktionen haft i åtanke.

Referat: En typ av kritik mot den sociala ingenjörskonsten (och funktionalismen) innebär att "viktiga mål som hygien, materiell levnadsstandard och social trygghet" uppnåts "till priset av en kulturell och psykologisk utarmning". Välståndet har betalats "med förluster i livskänsla och närhet".

Kommentar: Här tycker jag definitivt att redaktionen har sänkt sig till kaffesnacksnivå eller möjligen en bit under. Vad som påstås är både konstigt och tvivelaktigt. Konstigheten består i antagandet om ett negativt samband mellan levnadsstandard etc och kulturella etc värden. Är den påstådda utarmningen en nödvändig följd av (någon del av) funktionalismen? Eller förutsätter välstånd - oberoende av hur det uppstår - förluster i livskänsla och närhet? Jag tror inte att det finns några övertygande argument för vare sig den ena eller andra teorin. Allvarligare är väl att det inte finns något skäl att tro på påståendena om utarmning och förluster. Tanken måste ju vara att det någon gång har funnits kulturella och psykologiska värden som utarmats och livskänsla och närhet som förlorats (som en följd av funktionalism

och social ingenjörskonst). Rimligen avses någon förfunktionalistisk period, kanske 1920- eller 1930-talet, kanske ännu tidigare. Vad vet någon över huvud taget om kulturella och psykologiska värden eller om livskänsla och närhet på den tiden jämfört med idag? Inte särskilt mycket kanske, men jag har svårt att föreställa mig att dessa värden skulle vara så mycket större i en tid med dålig hygien, materiell nöd och otrygghet. Är inte sådana påståenden bara en variant av teorin om den lycklige vilden?

Jag inser att man i en ledare tvingas vara kortfattad och göra grova förenklingar. Den ledare det gäller här är dock ett tillräckligt tydligt uttryck för tankegångar som idag inte är särskilt originella. Framställningen är påtagligt ideologisk, nästan oberoende av hur man vill definiera ideologi. Även den gamla marxistiska definitionen, falskt medvetande, passar bra. Hur man närmare ska karakterisera denna ideologi, eller vad den bör kallas, vet jag inte. Är detta postmodernistiskt tänkande? Eller är det kanske snarare fråga om den svenska arkitekturideologi-varianten postfunktionalism?

Med detta hoppas jag ha bidragit något till den ideologikritik som redaktionen uppmanar till. Jag ber om ursäkt för att den riktas åt ett annat håll än det redaktionen tycker är viktigast. En artikel hade förstås också varit bättre än ett debattinlägg.

Jan Eriksson